

ТУРГЕНЕВ И БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРНА ОБЩЕСТВЕННОСТ

АНГЕЛ АНЧЕВ

Тургенев винаги е заемал важно място в духовния живот на нашия народ. Самият факт, че почти столетие той е един от най-превежданите и четени не само от нашата интелигенция, но и от широките слоеве на народа ни писател, потвърждава това. Интересът към неговото творчество е бил винаги неизменен и постоянен. Никакви политически или други ситуации не са били в състояние да го ограничат или намалят. Това може да се обясни отчасти с по-голямата му четивност, но най-вече с непосредственото му отношение към съдбата на българите, с широкото място, което ѝ отделя в своето творчество. Признателна България му се е отплащала с подчертана обич и преклонение — тя е виждала в негово лице нещо повече от художник. Виждала е приятел, издигнал я на пиедестала на световната литература.

Нашата наука не разполага с изследвания, от които да се види кои са най-четените художествени произведения от чуждите literaturи, но вероятно „В навечерието“ е едно от тях. Този роман е издаван около 40 пъти. Издаван е в дни не само на социален и национален възход, но и на сътресения и погроми, като се почне от 1889 г., когато за пръв път излиза едновременно във Велико Търново и Пловдив и се стигне до наши дни. Издаван е не само във Велико Търново и Пловдив, но и в Шумен, Габрово, Казанлък, София и др. Нито „Човешка комедия“ на Балзак, нито „Война и мир“ на Толстой — най-велики произведения на човешкия гений — могат да се похвалят с такъв успех. Нека припомним, че руската и западноевропейската литературна мисъл са считали и продължават да считат този роман на Тургенев за посредствен — за далече по-долу в художествено отношение от „Рудин“, „Дворянско гнездо“ и „Бащи и деца“. Те премълчават или изпускат обстоятелството, че романът „В навечерието“ е най-заразяващото, най-възбуждащото със съдбата на своите герои, с тяхната саможертва за една велика идея художествено произведение на Тургенев.

За нас българите романът „В навечерието“ с неговия главен герой Инсаров има изключително национално значение. Чрез него Тургенев е обвърнал погледа на световната литературна и културна общественост към нашите робски страдания и неволи, към нашата готовност за саможертва в името на свободата. Но има и нещо по-важно — чрез своя герой Тургенев е съдействувал българският народ да опознае себе си и да открие своите трайни национални добродетели — на всеотдайна любов към родината, на саможертва в името на свободата. Може би затова повече от всеки друг герой Инсаров се е превърнал в своеобразен мит, във велик пример за поколенията български патриоти. Той е един от тези, които

най-често са провокирали чрез творческата ни и мислеща интелигенция нашият народ да си задава въпросите — кои сме и какви? Кое е определяло нашата не толкова радостна съдба? В този смисъл той като че ли предхожда героите на такива романи в българската литература като „Под игото“ на Вазов, „Роби“ на Страшимиров, тетралогията на Талев и др., които са имали за задача да отразят най-решителните и върховни моменти от нашата история,¹ а заедно с това и възможностите на националния ни характер.

Далеч съм от мисълта да търся някаква генетична връзка между епичния образ на Бойчо Огнянов от „Под игото“ на Вазов и Инсаров от „В навечерието“ на Тургенев, но в тях има нещо общо не само като идея, но и като психика, и като поведение. Инсаров като епичен герой предхожда Огнянов. Не може да се отрече (тук ние опираме до въпроса за естетическата и поетическата традиция на Тургенев), че положителният герой на Вазов, видян от различен ъгъл, при коренно различна обстановка, носи нещо тургеневско. За нас е по-трудно да го почувствуваме и признаем, но на чужденеца Мартин Наг това се е удало, що се отнася до романа като цяло.² Нека не забравяме, че Инсаров е герой на нашата действителност, макар и взет извън нея. Независимо че руската литературна критика и наука искат да решават чрез него свои национални и социални задачи, той е обърнат с лице повече, да не казваме изключително, към нашата националноосвободителна революция. Неслучайно Тургенев така остро реагира срещу известната статия на Добролюбов „Кога ще дойде истинският ден?“* Но на въпроса — дали това е влияние, макар и творческо, или не — трудно може да се отговори. Но все пак това е традиция, а традицията не всякога означава влияние. Традицията може да бъде пример, може да бъде опит, може да бъде естетическо и поетическо предпочитание, може да бъде движение във времето на една естетическа и поетическа школа, на направление или течение в литературата, на художествен метод и т. н. Традицията е нещо, което се осъзнава и приема, което преминава през национални граници, за да се формира национално изкуство, без да носи конкретния характер на влиянието. В случая Вазов използва традициите и „опита“ на Тургенев в изграждането на своя положителен герой и нищо повече, както един Пушкин при създаване образа на Евгений Онегин е използвал опита на Байрон — автора на „Дон Жуан“.

Затова по-разумно ще бъде да се потърси не конкретното влияние на Тургенев в българската литература, а неговите естетически традиции, които са плодотворни, защото са участвували във формиране на творчески предпочитания, художествен вкус и т. н. Още повече, че Тургенев не създава „школа“ в литературата и затова едва ли е възможно да се каже, че някой от нашите писатели е от неговата „школа“. Независимо от обичая към него ние нямаме писател, който да е от неговия „тип“, да се е учил от него, както Йовков и Талев от Толстой, Г. Райчев от Достоевски и т. н. Просто душевността и националната нагласа на българския писател не му е позволявала да бъде с тургеневско възприемане на света — да не говорим за теми, образи и т. н., които нашата действителност е предлагала и които не са имали нищо общо с крепостната руска действителност. Струва ми се дори, че по-силно и по-благоотворно е било естетическото въздей-

¹ Вж. Б. Ничев. Съвременният български роман. Към история и теория на епичното в съвременната българска художествена проза. С., 1978.

² Вж. М. Наг. Стил и структура на „Под игото“ от Иван Вазов или как е „стъкмен“ романът „Под игото“. — Литературна мисъл, 1970, кн. 4, с. 17—28.

* Тази блестящо написана статия на Добролюбов не е лишена от известна тенденциозност, която основателно е подразнила Тургенев и той не само остро е реагирал, но и веднъж завинаги е напуснал сп. „Съвременник“. В нея силно е подценено националното у Инсаров — да не казваме отречено. От Добролюбов тръгва и стремежът чрез образа на Инсаров да се решават изключително задачи на руската социална действителност и да се откъсва от националноосвободителната ни борба.

ствие на белетриста Тургенев върху широката читателска публика, отколкото върху творческата ни интелигенция. За съжаление досега не е отделено внимание на това, как чуждите писатели са възприемани от читателската маса, а това е един голям въпрос — защото е свързан с духовни процеси вътре в нацията. Има две литератури в миналото, които най-много са влияли върху духовното ни развитие — това са руската и френската литература.³ Известно е, че толкова различни творци като Ботев и Вазов с едно и също вдъхновение и упоение четат руската и френската литература. А това може да се каже и за цялата ни интелигенция от онова време, която участва в духовното ни възраждане. Не е тайна, че Тургенев е носел у себе си като творец традициите на тези две големи култури. Живял дълго във Франция, той е всепризнатата и най-значима връзка между руската и френската литература през XIX в. Приятел на Жорж Санд, на Флобер, на Мериме и Мопасан, той прави изключително много за взаимното опознаване на двете литератури. За нас е важно в случая това, че Тургенев заедно с Пушкин и Гогол, с Толстой и Достоевски, както и Жорж Санд с Флобер и с Юго допринасят за формирането у младата българска интелигенция на една сравнително висока за онова време естетическа култура.

В какво може да се види тази естетическа култура? Преди всичко в отношението към литературните ценности. Не е случайно това, че първата книга за Тургенев у нас, излязла през 1896 г. в Казанлък, е „биографичен очерк“ за него, а втората е „литературните възпоминания“ на писателя, отпечатани във В. Търново през 1899 г. По такъв начин непосредствено с представянето на твореца Тургенев идват и неговите литературно-естетически възгледи и концепции. Това са първите литературнокритически очерци на голям, със световна известност писател, който заговоря в тях не само за себе си, но и за творци като Жуковски и Крилов, Лермонтов и Гогол и най-вече за критик като Белински, който става естетически ръководител на цяла една школа, каквато е „натуралната“ школа в Русия. Тези „литературни възпоминания“ на Тургенев заедно с излезлите преди това литературнокритически статии на първия новобългарски критик Нешо Бончев („Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“ и статията за Гогол)⁴ са сериозен опит за запознаване и овладяване на естетическите концепции на Белински у нас, към които е бил съпричастен и Тургенев. Мисълта ми е, че спомените на Тургенев са ранен досег с една духовна формация, която има да решава големи национални проблеми по отношение на литературното си развитие. Те неминуемо съдействуват за изграждане не на отвлечени сантименталноромантични вкусове, а за утвърждаване на една реалистична естетика, вярна на големите национални и социални проблеми, които са стоели пред народа ни. В това отношение „спомените“ на Тургенев идват да подкрепят постановките на Нешо Бончев, да ги задълбочат и издигнат на висотата на световната литературна мисъл от края на XIX в. В този смисъл те не са случайно подбрани, а са закономерно явление в решаването на предстоящи задачи. В подкрепа на това ще посоча и излизането на студията на Л. Толстой „Що е изкуство?“ през 1900 г., която се появява в отделно издание само две години след като за пръв път е отпечатана в руското сп. „Вопросы философии и психологии“ през 1897—1898 г. Това е краят на века, когато у нас все още няма подобни теоретични статии на критици и писатели. Но явно е, че 80-те и 90-те години са време на сериозни търсения в духовния ни живот и в художествената ни литература, затова и не бива да се подценяват „литературните възпоминания“ на един такъв голям писател като Тургенев.

³ Вж. Н. Генчев. Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, с. 293—412.

⁴ Н. Бончев. Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им. Периодическото списание, 1893, кн. 7—8; статията за живота и делото на Гогол към повестта „Тарас Булба“, Браила, 1872.

Така че Тургенев не само ни представя пред света в най-положителната светлина, в която можем да се видим, не само създава ореол около личността на българина, но и със своето творчество и литературни спомени, особено за Белински, съдейства за изграждане у българската интелигенция на здрав естетически вкус, на високи изисквания към литературата; съдейства за утвърждаване на естетическите концепции на реализма, на социалните функции на литературата. В такава насока, струва ми се, трябва да се търси „присъствието“ на Тургенев у нас.

Пред българския изследовател на Тургенев неминуемо се налагат въпросите — кога, къде и от кого е превеждан Тургенев? Кой освен романа „В навечерието“ са най-четените у нас художествени произведения на писателя? Каква литературно-критическа информация е получавал нашият читател за него? Кой автори и списания имат заслуга за това? Или по-общо казано — какво е отношението на литературната ни и културна общественост към творчеството на Тургенев и доколко то влиза в „динамиката на националния (ни) литературен процес“⁵.

От една библиографска справка от преди 20 години се вижда, че романът „В навечерието“ тогава е имал 17 издания, „Първа любов“ — 10, „Ася“ — 9, „Рудин“ и „Бащи и деца“ — по 8, „Дворянско гнездо“ — 6 и т. н.⁶ Оттогава до днес картината значително се е променила в смисъл, че изданията са станали много повече. Това е лесно обяснимо, като знаем колко много в културно и политическо отношение израсна нашият народ, особено през последните 20—25 години, и колко е голям интересът му към световната класика.

Както е известно, първата отпечатана у нас книга от Тургенев е повестта „Андрей Колосов“.* Тя излиза през 1884 г. в гр. Видин и е преведена от Н. Недялков. Втората — повестта „Ася“ — през 1888 г. в Габрово в превод на И. Иванов. Романът „В навечерието“ излиза едва през 1889 г. във В. Търново пак в превод на И. Иванов. През същата година във В. Търново се отпечатват и „Бащи и деца“, и „Пролетни води“ — и двете преведени отново от И. Иванов. Интересно е, че през въпросната 1889 г. излиза в Пловдив независимо от това, че е излязъл във В. Търново, романът „В навечерието“ в превод на Ив. Ат. Драгнев. След това ще последват разказите „Трополи“ — през 1890 г. в София, „Три срещи“ — през 1893 г. — също в София, „Дневникът на излишния човек“ — през 1894 г. във В. Търново, „Евреин“ — през 1894 г. в Панагюрище и др.⁷ Каталозите показват, че до края на миналия век са преведени най-значителните творби на Тургенев, между които и романът „В навечерието“, който в основни линии определя не само отношението на Тургенев към българите, но и отношението на последните към него. От този момент той ще бъде най-превежданото, най-издаваното и най-четеното художествено произведение на Тургенев. Защо? Вече казахме. За нас в случая по-важното е, че той ще бъде предмет на особено внимание и че това внимание с времето ще нараства. Към него ще се насочат най-добрите ни преводачи от руски език, като И. Иванов и Ив. Ат. Драгнев — в края на миналия век, Л. Стоянов, Г. Жечев, Д. Подвързачов и Г. Константинов — през настоящия век. Някои от техните преводи имат по няколко издания, а този на Г. Константинов, направен след 9. IX. 1944 г., има повече от 10 издания. Както се вижда, само ро-

⁵ Вж. Т. Жечев. Преводна литература и национална култура. — В: Статии. С., 1978, с. 207—208.

⁶ Вж. Ив. Панчева. Безсмъртен класик на руската литература. 75 години от смъртта на И. С. Тургенев. — Работническо дело, бр. 246, 3 септ. 1958, с. 2.

⁷ Опитите на С. С. Бобчев и В. Благова да преведат „В навечерието“ и „Бащи и деца“ са от преди това, но те остават неосъществени. В същност пръв преводач на Тургенев е Л. Каравелов, който превежда една глава от романа „В навечерието“ и я публикува непосредствено преди Освобождението в сп. „Знание“. Цялостното превеждане на художественото творчество на писателя обаче започва след Освобождението. (Вж. В. Велчев. Тургенев в България (вторая половина XIX века). — Год. СУ, ФФ, т. LIV, 3, 1959/60, с. 750.)

⁷ Пак там, с. 2.

манът „В навечерието“ създава цяла преводаческа школа. Може да се каже, че на всеки две години след 9. IX. 1944 г. той е издаван. Разбира се, за това е съдействувало изучаването му в нашите средни и висши учебни заведения.

Но интересът към Тургенев у нас не бива да се свежда само до романа „В навечерието“. Неговите разкази, повести и романи, т. е. цялата му проза, е била предмет на един постоянен интерес от страна на културната ни общественост. Изключение правят поезията и драматургията на Тургенев, а също така и последните му романи — „Дим“ и „Целина“, които са сравнително по-малко превеждани и познати на българския читател. Но романите „Рудин“ и „Бащи и деца“, повестите „Първа любов“ и „Ася“, както и отделните разкази от „Записки на ловеца“ са превеждани и издавани в редица градове на страната — В. Търново, Казанлък, Шумен, София и др. А по-късно издателствата „Хемус“, „Ал. Паскалев“, „Живот“, „Ив. Г. Игнатов и синове“ и др. неведнъж са ги включвали в своите издателски планове. След 9. IX. 1944 г. ДИ „Народна култура“ осъществи и най-пълното издание на „Събрани съчинения“ на Тургенев в 12 тома. Тук като преводачи участвуват Г. Жечев, Д. Подвързачов, Г. Константинов, З. Статков, Ив. Васева и др. А през 1982 г. пак същото издателство във връзка с предстоящата 100-годишнина от смъртта на писателя пусна 6-томо издание. По такъв начин едва след социалистическата революция у нас „задължена“ България се „отблагодари“ напълно на Тургенев.

Как са превеждани книгите на Тургенев и доколко качествени са техните преводи? Отговорът на този въпрос не е така лесен и изисква познаване не само на преводаческото изкуство, но и на историята на езика, на неговите възможности през различните периоди на нашето културно развитие. Освен това твърде много са преводите, за да могат да се обхванат. Само романът „В навечерието“, както вече отбелязахме, има редица преводи и няколко пъти повече издания. Тъй че този въпрос може и трябва да бъде предмет на отделно проучване. Тук, струва ми се, е достатъчно да подчертаем, че преводите в повечето случаи са дело не на случайни хора. И. Иванов, Л. Стоянов, Д. Подвързачов, Г. Жечев, Ив. Васева и др. са хора, които познават отлично езика на Тургенев — в случая руски език, и които притежават висока литературна и езикова култура. Някои от тях, като Л. Стоянов и Д. Подвързачов, самите са творци. Техните преводи притежават високи художествени качества. Неслучайно цели десетилетия са удовлетворявали читателската публика и са й носили естетическа наслада.

Колкото в миналото и да е съществувала анархия в книгоиздаването на буржоазна България, тя се е градила върху духовните потребности на нашия народ, т. е. пак е имала своите вътрешни, неписани закономерности. Новите преводи са се налагали от развитието на книжовния език и от по-високата езикова култура на младите поколения. Тургенев е един от тези чужди писатели, които предлагат материал за интересни преводно-езикови наблюдения.

Не по-малко съществен е въпросът, с какво художествените произведения на Тургенев привличат вниманието на българската младеж, защото той по право е неин писател.⁸ Във всеки случай няма да сгрешим, ако използваме определение на Толстой, че той попада на читателите преди всичко с подчертано „тургуевските“ си произведения, с тези разкази, повести и романи, в които топлият лиричен тон се налага, в които има много човечност, поетичност и възвишеност на чувствата. Това са „Муму“, „Живи мощи“, „Песен на тържествуващата любов“, „Ася“, „Първа любов“, „Рудин“, „В навечерието“ и др. Българската интелигенция, колкото и да е била заета със себе си и собствените си житейски проблеми, не е оставала равнодушна към душевните вълнения на героите и особено на героините на Тургенев. За нея те са били близки и понятни, защото са били

⁸ Вж. Т. Жечев. Епилозите на Тургенев. — В: Идеи на прозата, С., 1967, с. 51—65.

земни и човешки и защото личното им щастие е неразривно свързано с щастието на народа и отечеството. Може би затова наред с всичко друго Тургенев като творец е допаднал особено много на нашата младеж — на тази най-чувствителна към проблемите на човешкото щастие част от народа.

Кои списания в миналото са давали място на материали от Тургенев и за Тургенев? Това са списания като „Наука“, с редактор Ив. Вазов, „Искра“ на редактор-издателя В. Юрданов от Шумен, „Дума“ на Н. Владикин, „Труд“ на Ц. Гинчев, „Българска сбирка“ на С. Бобчев и М. Маджаров, „Библиотека св. Климент“ с редактор П. Каравелов, „Ново време“ на Д. Благоев и др. На техните страници през последните две десетилетия на миналия век се отпечатват множество разкази и стихотворения на Тургенев. Не е трудно да се види, че с предпочитание към творчеството на Тургенев са предимно списания, редактирани от руски възпитаници или от хора с проруска ориентация. Чрез творчеството на Тургенев се цели да се въздейства върху съзнанието на българския читател, да се поддържа българското му чувство към руския народ. Струва ми се обаче, че действуват и други — не по-малко съществени фактори. Така например през 80-те години в София и Пловдив се създават народни библиотеки. В Северна България се поставя началото на българското книжовно дружество, започва издаването на „Периодично списание“. От друга страна, читалищните и училищните библиотеки неимоверно много нарастват. Всичко това налага притока на художествена и научна литература отвън и преди всичко от Русия. Дори правителството на Стамболов, управлявало страната от средата на 80-те до средата на 90-те години и провеждащо подчертано антируска политика, не пречи на масовото проникване на руската литература. Нещо повече дори — то отваря широко вратите за външни духовни и културни влияния. Нека припомним, че в края на миналия и началото на настоящия век независимо от политическите борби тази културна политика — на широк достъп до световната култура — са провеждали министри като К. Величков, Ив. Вазов, Ив. Д. Шишманов и др.⁹

Това, което прави впечатление, е, че най-голямо място в списанията се отделя на стихотворенията в проза на Тургенев, които днес никой не чете или интересът към тях е сравнително по-малък, отколкото някога. Защо е така? Вероятно въпросът тук е не само до размерите на разказите, до по-малкото страници, които заемат, но и до проблематиката. В тях има по-открита тенденциозност на чувството и мисълта — било на хуманност или съчувствие, на преклонение пред живота и природата, на любов към родината, на безсилие пред смъртта и т. н. Просто времето — време на житейски размисли и вълнения, на търсене на истината в живота — ги е налагало. Интересно е, че едни от най-усърдните преводачи на тези стихотворения са жени, като Виктория Живкова (може да се предполага със сигурност, че преводите в „Ново време“ са от нея) и Ек. Каравелова. Известни са „връзките“ на Живкова с Тургенев, срещите с него и т. н. Нашият социалистически печат в своя начален период е проявявал много благосклонно отношение към Тургенев* — далече повече, отколкото към Л. Толстой и Достоевски. И това е лесно обяснимо — той е бил подчертано по-демократичен в своите възгледи за обществото, семейството и жената. Не е робувал на религиозни норми и догми. Другият ревностен преводач е Ек. Каравелова — жената на Петко Каравелов — също руска възпитаница, отлична познавачка на творчеството на Тургенев. Нейни са преводите на редица стихотворения в проза на Тургенев в оп. „Библиотека св. Климент“, редактирано от съпруга ѝ Петко Каравелов. Виктория Живкова и Екатерина Каравелова са жени, твърде различни в своите

⁹ М. Радева. Културната политика на българската буржоазна държава. 1885—1908 г. С., 1982, с. 13—49.

* По-нататък ще стане дума за отношението на Д. Благоев към Тургенев, изразено в оп. „Ново време“, г. I (1897), кн. 3, с. 339—347.

разбиращия. Но това не им е попречило еднакво да обичат и ценят Тургенев. Това показва колко универсален в задоволяване на вкуса и духовните потребности е бил авторът на „Рудин“.

Трябва да кажем, че в края на века стихотворенията в проза на Тургенев оказват известно влияние у нас — появяват се подражатели, които разработват този жанр. Един от тях е дъщерята на Екатерина Каравелова — Лора Каравелова, която и публикува стихотворения в проза. В ония години в нашия печат подобни творчески „опити“ се срещат често. Те обаче не оставят трайна следа в литературата ни. Това не означава, че не са били съзвучни с времето и неговите потребности. Самият факт, че продължават да се печатат някъде докъм 20-те години, потвърждава обратното. Печатат ги списания като „Общо дело“, „Художествена култура“ и др. Това са нови списания, с нови редактори и сътрудници, с нови преводачи и с нови изисквания и предпочитания. Те заедно със старите, които се преустройват, имат за задача да отговорят на насъщните духовни интереси на времето. Такива са русофилското сп. „Българска сбирка“ (1894—1915) на С. Бобчев и М. Маджаров, сп. „Общо дело“ (1900—1905) на Я. Сакъзов, сп. „Художествена култура“ (1910—1930), уреждано от В. Димов, и др. Те започват да проявяват по-голямо предпочитание към разказите на Тургенев от „Записки на ловеща“, отколкото към стихотворенията му в проза. По такъв начин въпросът за подбора на художествените произведения на Тургенев е решен в полза на най-ценното и хубавото от неговото творчество. Постепенно обаче вследствие на изданията, които се правят от издателствата не само на романите, но и на разказите на Тургенев, списанията стесняват мястото си за художествените му произведения. Това е едно от закономерните явления на нашия литературен живот и се отнася не само до творчеството на Тургенев, но и до цялата преводна литература.

Какви статии за Тургенев излизат през различните периоди на нашата литературна история? Кои са списанията и вестниците, които им дават място? В същност те са в повечето случаи тези, които поместват и разказите на Тургенев, но към тях могат да се прибавят и други. Първите съобщения за Тургенев у нас носят епизодичен характер и се отнасят до смъртта му (станала е грешка — починалият е не И. С. Тургенев, а Н. Тургенев), до превода на „Крокет в Уиндзор“, до излизането на първата част на романа „Целина“, до думата „нихилист“, до срещата на българския студент С. С. Бобчев с писателя, до участието на последния в тържественото откриване на паметника на Пушкин в Москва, а също така и до участието на българите в погребението на Тургенев и т. н. Те са съвсем кратки антрефилета. Повечето от тях излизат през 70-те години на миналия век на страниците на в. „Свобода“ (1871), в. „Стара планина“ (1877), сп. „Знание“ (1878), в. „Българин“ (1879), в. „Балкан“ (1883) и др.

За нас от по-голямо значение са литературните портрети и статии, които запознават българския читател с личността и творчеството на писателя. Такива се отпечатват за пръв път във в. „Славянин“ — през 1883 г., в. „Марица“ — през 1883 г., сп. „Периодическо списание на българското книжовно дружество в Средец“ — през 1884 г., сп. „Зора“ — през 1883 г., сп. „Живот“ — през 1898 г. и др.¹⁰ Те са и първите, които запознават нашия читател с личността и творче-

¹⁰ Вж. Славянин. Политико-литературен вестник, V, 1883, бр. 45, 20 окт., С., с. 178—179, отпечатва мемоарите на В. Живкова за И. С. Тургенев; в Марица, VI, 1883, бр. 533, 18. X, с. 2—4, отпечатва статия за „Участието на българите в погребението на Тургенев“; Периодическо списание на българското книжовно дружество „Средец“, 1884, кн. 8, с. 109—122, помества статията на П. Пешов — „Помен за Ивана Сергеевича Тургенева“; сп. Зора, Пловдив, кн. I, 1885, с. 16—24, статията на Константин Величков — „Иван Сергеевич Тургенев“; сп. Живот, Сливен, 1898, кн. VI, с. 296—303, статията на Пол Бурже — „Иван Тургенев“, сп. Живот. Месечно научно-литературно списание. Сливен, кн. VI, 1898, с. 296—303, и кн. VII, 1898, с. 347—355,

ството на Тургенев. Без да преследват никаква научноизследователска цел, статиите в тези списания и вестници носят изключително ценна информация за живота и творчеството на руския писател и формират една начална, но много точна и явна представа за него като човек и творец. Поне две от тях заслужават по-голямо внимание. Едната принадлежи на нашия писател Константин Величков, а другата — на френския романист Пол Бурже. И двете са отпечатани в провинцията, съответно в Пловдив през 1885 г. и в Сливен през 1898 г.¹¹ И двете принадлежат на писатели, които умеят да ценят изкуството и които са свързани с френската литературна школа. Защо излизат именно в Южна България, е лесно обяснимо — както знаем, там е била съсредоточена голяма част от нашата творческа интелигенция след Освобождението. Не само К. Величков, но и Ив. Вазов, З. Стоянов и др. остават да живеят в Пловдив, Сливен и други градове.

С какво прави впечатление статията на К. Величков? Преди всичко с едно задълбочено вникване в творчеството на руския писател и с не по-малко задълбочено познаване на литературните отзиви за него — не само от руски, но и от френски автори. В статията му се чувства известна есеистичност — в добрия смисъл на думата, — която му позволява да изрази и собственото си субективно възприемане на творчеството на Тургенев. Осведоменост и същевременно отношение изразява Величков, когато говори за трагичната съдба на руските писатели. Той добре разбира, че нерадостното настроение в тяхното творчество е породено от жестоките условия, при които са поставени да творят и от които сами страдат.

Може би пръв в нашата литературна публицистика и наука Величков обръща внимание на един особен факт, отнасящ се до руските писатели, вкл. и до Тургенев — това, че те са духовни водачи на своя народ. Тургенев не само е отразил с отговорността на голям творец стремежите и надеждите на „цяла епоха“ от живота на руското общество, но в известен смисъл го е ръководил и направлявал. Нашият писател съзнателно подчертава отношението на Тургенев към социалните проблеми на епохата, умението му да ги отрази и актуализира, да ги постави в центъра на общественото внимание. По такъв начин той опровергаваша мита за „чистия“ талант на Тургенев, за неговия „безпристрастен“ поглед на художник. Неслучайно, когато определя мястото му в руската литература, Величков го поставя в редиците на Белински и Пушкин, където е и погребан — „до приятеля и учителя“, т. е. в редиците на най-прогресивните „водители“ на руското общество преди реформата от 1861 г. Така че ценността на тази статия се определя не само от она ранен период на запознаването на българската интелигенция с Тургенев, но и от нейните безспорни качества на литературен портрет, който и до днес не е загубил своето значение.

Статията на Пол Бурже е озаглавена „Иван Тургенев“ и излиза тринадесет години по-късно от тази на Константин Величков — през 1898 г. в сливненското сп. „Живот“, — време, достатъчно нашата интелигенция да опознае Тургенев и обърне поглед и към чужди оценки за него. Като статия тя бележи отношението и подхода на френската литературна общественост към Тургенев и навярно е подбрана от някой добре осведомен френски възпитаник и сътрудник на списанието. Може да се предполага, че това е К. Величков. За това ни подсещат сведенията, които са дадени под заглавието за автора на статията Пол Бурже. Те ни подсказват още, че трябва да очакваме психологически етюд за Тургенев, изграден върху фона на една чужда националност. Но Бурже отива по-далече — той не само засяга редица проблеми от цялостното творчество на писателя (като тези за „космополитизма“, „песимизма“, „обществените“ и „естетическите“ идеи и др.), но и предава „впечатлението“, което те оставят у френския читател. Вижда се колко фино са доловени от френския романист настроенията в твор-

¹¹ К. Величков. Цит. статия, с. 16—24; Пол Бурже. Цит. статия, с. 347—355.

чеството на руския писател и как философско-естетически са осмислени в ракурса на националната мисловност. Тази статия ни навежда на мисълта, че нашата литературна общественост от края на миналия век не е страдала от липса на вкус, знаела е какво да заеме от чуждите литератури, как да дозира културните и ценностните стойности, идващи едновременно от Изток и Запад.

Въпросните две статии — на К. Величков и Пол Бурже — за Тургенев са най-ценното, което е намерило място в нашия печат през миналия век. Написани със свежо чувство, с верен и точен усет за идейна и естетическа ценност, независимо от някои пресилени постановки във втората те поставят основите на нашето тургеневедение.

От това време е и учебникът по „История на славянските литератури“ (1896)¹² на Й. Иванов, в който е отделено място на творчеството на Тургенев, макар и не в обема, който му се полага. Но като имаме пред вид, че тази „История на славянските литератури“ е използвана в нашите учебни заведения, съвсем естествено е да се предполага, че е имала по-непосредствено и широко въздействие върху подрастващото поколение, отколкото статиите в списанията, които са били четени предимно от интелигентията ни. Интересно е, че и „Историята“ на Й. Иванов е издадена в Пловдив — което още веднъж подчертава приноса на Южна България за началното проникване и популяризиране на Тургенев у нас.

Ако проникването на творчеството на Тургенев в България и статиите за него през 80-те и 90-те години на миналия век бележат един условно взето първи период, то от началото на века до войната от 1912 г. е вторият период. Той се отличава със значително разширяване на интереса към художественото творчество на Тургенев и с включване на марксистическата ни мисъл в неговата оценка. И още нещо — за пръв път българската тема в творчеството на Тургенев става предмет на проучване, което продължава и до наши дни. Така че някои от тези статии правят впечатление както с тематиката и проблематиката си, така и с обхвата на материала и изразеното лично отношение към него. Такива са статиите на А. Измайлов — „Ив. С. Тургенев“ (1902), на Д. Н. Овсянико-Куликовски — „Тургеневите женски типове“ (1904), на И. Гофштеттер — „Два славянски гения“ (1908), на Д. Кар* — „Тургенев и Толстой“ (1908), на д-р Н. Бобчев — „Няколко думи за прототипа на Тургеневия Инсаров — българина Ник. Катранов“ (1908) и на В. Варварин — „Полина Виардо и Тургенев“ (1910).¹³ Дори заглавията ни подсказват за значителното тематично разнообразие, което постепенно с годините се налага в статиите за Тургенев. Българската културна общественост не може повече да се задоволява само с най-общи очеркови статии, в които да се вмества от всичко по малко — живот, дейност, творчество и т.н., колкото и ерудирано да са написани те. По такъв начин тематично се диференцират интересът и подходът към богатото творчество на руския писател. Заслугата за това принадлежи на такива списания като „Мисъл“ (1892—1907), „Летописи“ (1899—1905), „Славянски глас“ (1902—1940), „Начало“ (1908—1912), „Съвременник“ (1908—1910) и др.

Разбира се, не всички статии за Тургенев, намерили място в нашия печат в началото на века, са еднакво значими и ценни, но тези на Д. Н. Овсянико-Кули-

¹² Й. Иванов. История на славянските литератури. Пловдив, 1896, с. 219.

* С този псевдоним се е подписвал Димитър Иванов Попов (Полянов). Вж. Иван Богданов. Речник на българските псевдоними. С., 1978, с. 395.

¹³ Д. Н. Овсянико-Куликовски. Тургеневите женски типове. — Мисъл, 1904, кн. 8, с. 515—525; Д. Кар. Тургенев и Толстой. — Начало, 1908, кн. 1, с. 64—68; д-р Н. Бобчев. Няколко думи за прототипа на Тургеневия Инсаров — българина Ник. Катранов. — Славянски глас, г. VI, кн. V—VI, 1908, с. 184—190; В. Варварин. Полина Виардо и Тургенев. — Съвременник, 1910, кн. VII—VIII, с. 481—488; А. Измайлов. Ив. С. Тургенев (по случай 20 г. от смъртта му). — Летописи, г. IV, кн. 9—10, 1902, с. 236—238; И. Гофштеттер. Два славянски гения (по случай 25-годишнината от смъртта на Тургенев). — Славянски глас, г. VI, 1908, кн. V—VI, с. 209—213, и др.

ковски, Д. Кар (Д. Полянов) и д-р Н. Бобчев оставят безспорни следи в българското тургеневедение.

Преводната статия на Д. Н. Овсяннико-Куликовски „Тургеневите женски типове“, поместена през 1904 г. в сп. „Мисъл“, действително спомага за едно диференцирано психологическо навлизане на българския читател в света на Тургенев. Темата, която той разработва, е една от най-интересните в творчеството на писателя. Овсяннико-Куликовски с право счита, че чрез нея Тургеневият „гений“ се е „изказал във всичката си мощ“ (с. 515). Известно е, че Толстой е имал по-голяма възможност да наблюдава и изучава прототиповете на своите героини от Тургенев, който от „нищожни данни“ създава „идеални женски образи“. Следователно Овсяннико-Куликовски тръгва от средата, от впечатленията, за да изясни характера на женските образи в творчеството на Тургенев, тяхната същност като естетическа категория, като психологическа същност и т. н. Той е склонен да види силата на Тургеневия талант в неповторимото му умение да изгражда не само живи и убедителни, но и разнообразни „женски типове“. Големият руски учен ги дели на „две големи групи“: „относително рационални“ и „ирационални“, които от своя страна се „разпадат“ на няколко подгрупи, съобразно с това, „как се намалява пошлостта, а расте положителното съдържание на женската душа“ (с. 517). Ще припомним, че има писатели и литературоведи, като Андре Мораа например, които откриват за разлика от Овсяннико-Куликовски твърде голямо еднообразие в женските образи на Тургенев. Независимо от това не може да се отрече стремежът на руския учен да ги постави в стройна стойностна система, макар и тя да не е безупречна. От някои по-късни статии на български автори се вижда, че постановките на Овсяннико-Куликовски не минават безследно — те оставят трайна следа в българското тургеневедение.

В началото на XX в. излиза и първата марксистическа статия за творчеството на Тургенев у нас. Тази статия е озаглавена „Тургенев и Толстой“ и принадлежи на основоположника на пролетарската ни поезия Д. Полянов. Подписана е с псевдонима Д. Кар. Това, което според Д. Кар обединява Тургенев и Толстой, е реакцията им против романтизма и интересът им към съвременната действителност. Но Тургенев е предимно романист, докато Толстой е философ, обществен деец и т. н. Но има и друго, което ги сближава: и у Толстой, и у Тургенев е налице „поврат“ към „старото“. Те не са могли според Д. Кар да възприемат новите обществени движения на 70-те и 80-те години, макар че по свой начин са ги подпомагали. Независимо че остават чужди на пролетариата, той се „прекланя“ пред тях като пред „велики художници на словото“ (с. 68). Явно е желанието на Д. Полянов да разглежда творчеството на Тургенев и Толстой по плехановски — като се утвърждават художествените им постижения, а се отричат идейните им концепции. „Годишнината на Тургенев — пише той — е спомяне страхът на художника да възприеме новата действителност; годишнината на Толстия е засвидетелствуване, доколко човешката мисъл е безсилна да се бори с историческия ход на събитията; годишнината на социалната демокрация е чествуване на мисълта, която твори нов живот. Едната е на лутането, другата — на безсилието, третата — на революцията!“ (с. 68). Безспорно тази първа марксистическа статия, напечатана у нас, е интересна не само като тема, като сравнение на двама велики писатели, между които се търси общото и различното, но и като методология, като позиция на един марксист, който се опитва да определи отношението на Тургенев и Толстой към пролетариата. Тя насочва вниманието на българския читател към нови кръгозори и хоризонти независимо от плехановската си оценъчност. И заслугата за това принадлежи на първия ни пролетарски поет Д. Полянов. За съжаление отношението към Тургенев на марксистката ни мисъл, която дълги години е под влиянието на Плеханов, не се променя — за нея той си остава двоянски писател независимо от всичко. През 1937 г. Г. Бакалов в книгата си „От

Пушкина до Смирненски“ включва статията „Тургенев и борческата демокрация“. ¹⁴ Макар че в нея нашият пролетарски критик прави опит да му отдаде дължимото на „голям свободолюбец“ и да го противопостави на „монархическите перодържци“, в т. ч. и на Достоевски, не успява. Според него „либерализмът“ на Тургенев е от „много умерено естество“ (с. 17) за разлика от демократизма на Добролюбов, Чернишевски и Некрасов. Обвинява писателя, че в лицето на Базаров бил дал „кариката“ на революционната младеж. Нарича го „либерал-дворянин“. Нещо повече дори — обявява го за „чужд, далечен и враждебен на идеята за народен подем“ (с. 18). За Бакалов Тургенев определено е „враг на борческата демокрация“ (с. 19). Най-обидното в статията на Бакалов е, че отрича образа на Инсаров като образ на революционер. Това са постановки, отдавна остарели и обявени за погрешни, но те битуха в нашето марксистическо литературознание твърде дълго. И все пак за наша радост те не бяха единствените — още през 1897 г. Д. Благоев в статията си „Литературното сътрудничество в другите страни“ ¹⁵ ясно разграничи Тургенев от реакционера Катков и от целия монархически лагер. За съжаление обаче тази правилна и истинска марксистическа постановка не беше подета от марксистическата ни критика по-късно. И все пак не една, а две са постановките за художественото наследство на Тургенев в нашето марксистическо литературознание — едната благоевско-ленинска, а другата плехановско-бакаловска. Те не са били в миналото осъзнати, защото марксистическото ни литературознание не е отделяло особено внимание на Тургенев, както на Толстой и Достоевски. Като изключим Г. Бакалов, други наши марксистически критици не пишат за него през 30-те и 40-те години.

В същото това време, в началото на века, когато излиза първата марксистическа статия за Тургенев (през 1908 г.), е отпечатана и първата публикация, в която се разработва българската тема в творчеството на Тургенев. Става дума за отпечатания доклад на д-р Н. Бобчев „Няколко думи за прототипа на Тургеневия Инсаров — българина Ник. Катранов“. Тази статия-доклад на известния в миналото български русофил и славянофил д-р Н. Бобчев поставя едно плодотворно начало в българското тургеневедение. Както е известно, българската тема в творчеството на Тургенев и до днес занимава нашата наука, пък и едва ли някога ще престане да я занимава. Д-р Н. Бобчев пръв използва материалите, които са съществували за прототипа на Инсаров — това са „Въспоменанието“ на Сава Филаретов, което и отпечатва, разговорът на С. С. Бобчев с Тургенев за прототипа на Инсаров и др. Излишно е да подчертавам, че всички, които по-късно изследват тази тема — д-р М. Стоянов, П. Динев, В. Велчев, Л. Минкова и др., използват малко или много постановките на Н. Бобчев.

И така, без да се спираме на другите публикации, ще кажем, че в началото на века българският читател продължава да навлиза в света на Тургенев. За това допринасят чужди и наши автори, като Д. Н. Овсяннико-Куликовски, Д. Кар (Д. Полянов), д-р Н. Бобчев и др. Този свят обаче ще продължи и напред да занимава българската интелигенция.

Годините от 1912 до 1918 г. могат условно да се приемат като нов период, тъй като през него публикациите за Тургенев значително намаляват. Това е съвсем естествено, като знаем колко тежки и изпълнени с върховни изпитания за българския народ са те. Интелигенцията се преустройва за запазване на жизнените интереси на нацията — духовните интереси остават на заден план. През това време едва ли може да се посочи нещо по-съществено, като изключим една статия на Боян Пенев от 1912 г., която навярно е писана преди това и която ще разгледаме по-късно. Все пак тук ще посочим статията на А. Михайлова „Женските

¹⁴ Вж. Г. Бакалов. Тургенев и борческата демокрация. — В: От Пушкин до Смирненски. С., 1937, с. 16—20.

¹⁵ Д. Благоев. Обществено-литературни въпроси. С., 1972, с. 130—132.

типове в Тургеневите произведения“.¹⁶ Това е статия, посветена на 30-ата годишнина от смъртта на Тургенев. Веднага трябва да кажем, че тя не носи самостоятелен характер и изцяло повтаря постановките на Овсяннико-Куликовски. Все пак авторката преследва известна, и то прогресивна цел, като подчинява тези постановки на приноса на Тургенев за еманципирането на жената, на нейното значение за обществото.

Другият четвърти период от проникването на Тургенев у нас обхваща времето от началото на 20-те до средата на 40-те години, т. е. до 9. IX. 1944 г. Той е един от най-наситените с публикации и материали за Тургенев от наши и чужди автори. Особено 30-те години са време на засилен интерес към преводната руска и най-вече съветска литература. Независимо от политиката на фашизираната управляваща върхушка редица списания и вестници отделят широко място на руските писатели, без да имат политически аспирации и да провеждат политиката на партията. През 1933 г. се отбелязва и 50-ата годишнина от смъртта на Тургенев от някои списания и вестници, като сп. „Българска реч“, в. „Литературен глас“ и др. Статиите, които излизат през този период, са твърде разнородни в тематично отношение и с подчертано популярен характер. Такива са: „Природата у Тургенева“ на Цв. Минков, „Ив. С. Тургенев и младежта“ на Б. Светлинов, „Там, където е израснал авторът на романа „В навечерието“ от Н. Белитц, „Кой е Тургеневият Инсаров?“ на В. Христу, „Тургенев“ от А. Мороза“ на М. Генчев и др.¹⁷ Те са насочени предимно към учащата се младеж, но не само към нея — те са задоволявали литературните интереси на широките кръгове от българската интелигенция.

Статията на Цв. Минков „Природата у Тургенева“, която излиза през 1930 г. в сп. „Българска реч“, е написана с характерния за него стил, но може би по-задълбочено, отколкото другите му статии, затова и с по-голямо значение от тях. В нея за пръв път в нашето тургеневедение се обръща внимание на мястото на природата в творчеството на писателя, на неговата „чувствителна нежност“ и „рядка пластичност“ при изграждане на природните картини, изобщо на вродената му философска нагласа да бъде съзерцател на природата. Затова пък Б. Светлинов в статията си „Ив. С. Тургенев и младежта“, отпечатана също в сп. „Българска реч“, но през 1933 г., отправя погледа на читателя в друга насока — към отношението на младежта към творчеството на писателя. Според Б. Светлинов Тургенев привлича младите поколения със „своята мечтателност, с устремите към по-добро бъдеще, с поетическото гледане на действителността“ (с. 3). Съвсем друг характер има третата публикация в сп. „Българска реч“ — „Там, където е израснал авторът на романа „В навечерието“ на Н. Белитц, отпечатана през 1935 г. Тя е ценна като информация за родния кът на писателя и за отношението на обществото към него.

Това, което прави впечатление, е, че и трите статии: на Цв. Минков, на Б. Светлинов и Н. Белитц, са поместени, както отбелязахме, в сп. „Българска реч“ в различни години — съответно 1929, 1933 и 1935 г. Това показва, че редколегията на списанието поради своята пряка адресираност към ученическата аудитория отдава заслужено внимание на един класик на руската литература, който намира своето място в училищните програми по литература.

Особена заслуга за поддържане на интереса към творчеството на Тургенев през 30-те години, освен сп. „Българска реч“ има и в. „Литературен глас“ на Д. Б.

¹⁶ А. Михайлова. Женските типове в Тургеневите произведения. — Знание. Месечно списание за наука, литература и критика. С., 1913/14, кн. 3, с. 232—239.

¹⁷ Цв. Минков. Природата у Тургенев. — Българска реч, 1929—1930, кн. 6, с. 203—210; Б. Светлинов. Ив. С. Тургенев и младежта. — Българска реч, 1933—1934, кн. 1, с. 3—4; Н. Белитц. Там, където е израснал авторът на романа „В навечерието“. — Българска реч, 1935, кн. 7, с. 235—236.

Митов. Така например през 1933 г. редколегията на в. „Литературен глас“ посвещава цял брой на „Петдесет години от смъртта на Ив. С. Тургенев“.¹⁸ В него са намерили място статите на: Д. Б. Митов — уводна, без заглавие, на д-р М. Стоянов — „Тургенев и освободителната война“, на М. Алданов — „За къщата на Тургенев в Париж, погребението му и мястото му в литературата“, на проф. П. Бицили — „Тургенев като художник“, на Ал. Ремизов — „Тургенев — съновидец“, на Б. Зайцев — „Тургенев на празненството на Пушкин“, на неизвестен автор — „Славянският венец на Тургенев“ и на цяла страница статията на П. Динев — „Кой е българинът Инсаров, героят на „В навечерието““.

Трябва веднага да кажем, че те са неравностойни както по обем, така и по научна и информативна стойност. От тях най-значителни са статиите на д-р М. Стоянов и П. Динев, които се отнасят до българската тема в творчеството на Тургенев. Д-р М. Стоянов счита, че темата „Тургенев и освободителната война“ е най-авторитетно разработена от Б. Пенев в изследването му „Отношението на Полонски и Тургенев към българското робство и освобождение“. Той споделя неговото мнение, че Тургенев за разлика от Достоевски не така възторжено посреща Освободителната война, страхувайки се от поражение за Русия, и въпреки това приветствува нейната освободителна мисия и следи всеки ход на военните действия. Д-р М. Стоянов се спира по-обстойно на стихотворението „Крокет в Уиндзор“, за да докаже, че тази „поема е силна, смела и груба“ и съвсем „не е тъй слаба в художествено отношение“, както някои твърдят.

Вниманието на П. Динев в статията му „Кой е българинът Инсаров, героят на „В навечерието““ е насочено към изясняване на връзката прототип — герой в романа на Тургенев. Нашият учен опровергава мнението, че Инсаров е случаен герой за Тургенев. Действително тетрадката на помещика Каратаев, която му подсказва този образ, попада случайно у него, но не бива да се изпуска и подценяват симпатиите на писателя към българите, които в крайна сметка са определили неговото предпочитание. Обаянието на Инсаров е израз именно на симпатиите на Тургенев към нашия народ. „Разгърнете страниците на европейските литератури — пише Динев, — никъде няма да намерите подобен образ на българин.“ Самият факт, че нашият учен пише и друга статия върху същата тема, показва, че тя го е занимавала по-трайно и задълбочено, отколкото другите теми, които е разработвал върху руската литература.

Останалите статии принадлежат предимно на представители на дореволюционната руска наука. От тях по-голямо внимание заслужава тази на проф. П. Бицили — „Тургенев като художник“. Както е известно, Бицили е руски професор, пристигнал в България след революцията и преподавал история в Софийския университет. Той има редица статии върху руската литература, които се отличават със своята концептуалност и проблемност. И тази не прави изключение, още повече, че в нея е налице опит да се ревизират някои установени и утвърдени постановки за писателя, макар и неособено успешно. Проф. Бицили например счита, че Тургенев не е „тълкувател“ на идейните и обществените борби на своето време, т. е. „художник-историк на руската култура“, а художник на любовта и природната красота. Само Шатобриан от предходниците му може донякъде да се сравнява с него в разкриването на любовта и описанието на природата. В същия тон и подход на руската емигрантска мисъл са написани и статиите на П. Милуков — „Руският европейец“, и на М. Алданов — „За къщата на Тургенев в Париж, погребението му и мястото му в литературата“. Разбира се, П. Ми-

¹⁸ Вж. в. Литературен глас, бр. 202, 1. X. 1933 г. (д-р М. Стоянов. Тургенев и освободителната война; М. Алданов. За къщата на Тургенев в Париж, погребението му и мястото му в литературата; проф. П. Бицили. Тургенев като художник; Алексей Ремизов. Тургенев — съновидец; Б. Зайцев. Тургенев на празненството на Пушкин; П. Динев. Кой е българинът Инсаров, героят на „В навечерието“ и др.).

люков не пише статията си, за да доказва отдавна доказани истини, че Тургенев е „европеец“. Неговата цел е по-далечна — да го свърже с една „културна линия“, която ще изведе Русия на „широк път“ — на пътя на западноевропейската буржоазна цивилизация. Не реакцията, но и не и революцията ще спаси Русия — това е заветната мисъл на П. Милюков. Интересна като информация, но не и безобидна като отношение е и статията на М. Алданов. Това, което буди възражение в нея, не са впечатленията от Буживал, а стремежът на автора да противопостави традициите на Тургенев на съветската литература.

Така че материалите, които Д. Б. Митов включва в юбилейния брой на в. „Литературен глас“ през 1933 г., са твърде разнопосочни. Може да се съжاليا, че не са използвани преводни статии от съветски автори, които биха показали на прогресивния български читател отношението на съветското тургеноведение към творчеството на писателя.

От излезлите през 30-те години статии за Тургенев на страниците на нашия литературен печат особено внимание заслужава тази на д-р М. Ралчев — „Стендалианството на Тургенева“, отпечатана в сп. „Листопад“ през 1933 г.¹⁹ Това е една сравнително голяма за размерите на списанието статия, може би най-обширната за Тургенев, излязла през този период у нас. Струва ми се, че няма да сгреша, ако кажа, че тя е малко характерна за нашето литературознание и че изненадва читателя със своята есеистичност в добрия смисъл на думата. Подобно и на други автори Ралчев започва статията си с „европеизма“ на Тургенев, с неговото отношение към Русия, за да потърси близостта на руския писател със Стендал в „бляна“ по „активната и енергична личност“, която „носи примамливия образ на Наполеон“ (с. 181). Следователно сравнение се търси и прави не върху някакво влияние, а като типология на един идеал, който поражда съответни сходства в тяхното творчество.

Интересно е, че представителите на руската и съветската наука са подчертавали предимно връзката Толстой — Стендал, но не и Тургенев — Стендал. А ето че нашият литератор лансира една нова и оригинална идея, и то не само като хрумване, но върху солиден доказателствен материал. Според него Тургенев е първият, който утвърждава тази „категория на духа“ — стендалианството — като ѝ дава своя рационална руска окраска — по-реторична и сантиментална и същевременно по-възвишена. „Идеалът, блянят на Тургенева за човечеството — пише Ралчев — е волевата личност, личността на енергията, Стендаловият тип Жулиен Сорел. И той иска да създаде този тип, иска да го издигне като вожд на един цял народ“ (с. 185). Този „Стендалов идеал“ най-силно се е изразил у героините на Тургенев, които самите са устремени личности и изискват от героите да съчетават „воля и мощ“. Макар и в отделни случаи постановките да будят възражение вследствие на прекалени обобщения и категорични оценки, те са интересни и оригинални, защото са непознати за нашето тургеноведение.

Както се вижда, през 30-те години информационният поток за Тургенев не намалява, а, напротив, се увеличава. На големия творец се посвещават цели броеве, които центрират вниманието на българския читател върху неговия живот и творчество. За това допринася и 50-годишнината от смъртта на писателя през 1933 г., която се отбелязва в целия цивилизован свят.

През 40-те години материалите за Тургенев и неговото творчество видимо намаляват, но ще посочим, че във в. „Литературен глас“ излизат две рецензии: на Василе Христу — „Кой е Тургеневият Инсаров?“, и на Михаил Генчев — „Тур-

¹⁹ Д-р М. Ралчев. Стендалианството на Тургенева. — Листопад, кн. VII—VIII, г. XIV, 1933, с. 179—187.

Генев“ от Андре Морао.²⁰ Те обръщат погледа на читателя към творчеството на големия руски хуманист и приятел на нашия народ И. С. Тургенев в най-жестокото време на войната — в това е и тяхното значение.

* * *

Българският литературен печат в миналото не се задоволява само с научно-популярни статии за Тургенев — той дава място и на някои чисто научни публикации, които си поставят за задача да и з с л е д в а т отделни страни от творчеството на писателя. Те са една по-висока степен на овладяване художественото наследство на Тургенев и са насочени предимно към разработване на българската тема в него. Струва ми се, че няма да сгрешим, ако ги приемем като начало на научното тургеневедение у нас.

Първият голям учен, който пристъпва към Тургенев като изследовател, е Боян Пенев. През 1912 г. той публикува известната си статия „Отношението на Полонски и Тургенев към българското робство и освобождение“.²¹ Отношението на Тургенев към националноосвободителните ни проблеми е разкрито най-вече чрез образа на Инсаров от „В навечерието“, чрез стихотворението „Крокет в Уиндзор“ и чрез писмата му до Полонски. Като излиза от тях, Б. Пенев ревизира, и то научно и аргументирано, дотогавашното произволно мнение за Тургеновото отношение към България. „У Тургенев — пише Б. Пенев — любовта към българите и изобщо към славянството не е тъй силна, тъй постоянна и дълбока, че да го накара, макар за миг, да одобри едно рисковано, решително дело от страна на Русия, което има за цел спасението на една славянска народност“ (с. 340). Неслучайно той „съветва“ своя приятел Полонски да бъде „по-трезвен“ и да не се „увлича“, тъй като политическите условия не са в интерес на Русия. Това обаче не му е попречило да се радва и възторжено да приветства успехите на русите във войната. Той „не е безучастен“ към страданията на българите и „поведението“ на Англия, която застава на страната на Турция, дълбоко го „възмущава“. Израз на това възмущение е стихотворението „Крокет в Уиндзор“. Според Б. Пенев различното отношение на Тургенев и Полонски към Руско-турската война идва от различния им подход: единият (Полонски) поставя на преден план религиозни и верски различия, а другият (Тургенев) — хуманността. Както се вижда, Б. Пенев ясно диференцира отношението на Тургенев към българския проблем — той застава на страната на българите не защото са „християни“, а турците „мохамедани“, а защото последните ги „убиват и грабят“.

От същия тип изследване е и статията на д-р М. Стоянов — „Една поема на Тургенев за България. По повод 50-годишнината от смъртта му“ (Златорог, 1933).²² Това е кратко научно съобщение, в което авторът си запозная със стихотворението „Крокет в Уиндзор“. Подобно на Б. Пенев и д-р М. Стоянов подчертава, че Тургенев „осъжда всякаква освободителна война от страна на Русия за България, фатална според него за родината му“ (с. 431). Като западник той иска да европеизира своята родина — но преди това тя трябва да се освободи от манията за водач на славянството и да помисли за собствената си изостаналост и устройство. Поробените южни славяни трябва сами да се освободят. Независимо от всичко обаче Тургенев си остава горещ защитник на измъчения и изтерзан от

²⁰ В. Х р и с т у. Кой е Тургеневият Инсаров?—Литературен глас, 1938, бр. 390, с. 3; М и х а и л Г е н ч е в. Тургенев от Андре Морао.—Литературен глас, 1942, бр. 554, с. 2 и др.

²¹ Вж. Б. П е н е в. Отношението на Полонски и Тургенев към българското робство и освобождение. Сб. в чест на проф. Л. Милетич по случай 25-годишната му книжовна дейност (1886—1911). С., 1912, с. 324—346.

²² Д-р М. С т о я н о в. Една поема на Тургенева за България. По повод 50-годишнината от смъртта му. — Златорог, 1933, г. XIV, кн. 9, с. 431—433.

зверствата на турците български народ. Израз на тази гореща защита е стихотворението „Крокет в Уиндзор“. Д-р М. Стоянов включва в статията си и новия му превод — без да му прави никакъв коментар. Разбира се, на някои мисли на нашия литературовед може да се възрази. Така например той твърди, че Тургенев написва това стихотворение „въпреки желанието“ си, което не е вярно. То не бива да се разглежда като случайна, а като закономерна проява на отношението на големия руски писател-хуманист към поробения български народ.

Към изследването на българската тема в творчеството на руския писател насочва своето внимание и П. Динеков в статията си „Кой е българинът Инсаров в Тургеневия роман „В навечерието“, отпечатана в сп. „Българска реч“ през 1936 г.²³ Още през 1933 г. на страниците на в. „Литературен глас“, както отбелязахме, той публикува подобна статия, но с по-популярен характер. Тази в сп. „Българска реч“ представлява неголямо научно съобщение, в което Динеков въз основа на вече публикувани материали разкрива общото и различното между прототип и образ в героя Инсаров от романа „В навечерието“. Неговата постановка е, че в „творческата лаборатория действителният случай е претърпял редица изменения“ (с. 96). Макар и да е отпечатана в ученическо списание, статията на Динеков по същество представлява една научна разработка, която внася яснота в проблема прототип-герой.

Към представителите на научното тургеневедение у нас трябва да се прибави и името на акад. М. Арнаудов. През 1919 г. той отпечатва в „Годишник на СУ“ студията „Към психологията на поетическия опит“, в която в раздел „6. Руски реалисти: Гогол и Тургенев“ разглежда някои аспекти на техния метод.²⁴ Навярно това е фрагмент от бъдещата му книга „Психология на литературното творчество“. В нея научното ни тургеневедение получава нова насока. След като подчертава умението на Пушкин и Гогол да вникват в същността на човека чрез наблюдение на неговата натура, Арнаудов счита, че Тургенев не прави изключение от това правило. „Не подлежи на съмнение — пише той, — че неговите главни герои са конципирани въз основа на действителни личности от руския живот, и то както на такива, които той знае от собствено наблюдение, така и на такива, за които други му доставят обилен материал“ (с. 36). По-интересното за нас е, че големият ни учен чрез аналогични наблюдения над българската литература стига до извода, че и Вазов в своето творчество „прилага“ „метода на художественото наблюдение“ (с. 39). По такъв начин Арнаудов пръв в нашата наука свързва реалистичната традиция в българската литература с тази на руската литература. А за реализирането на тази връзка безспорно значение има и Тургенев.

По такъв начин статиите на Б. Пенев, М. Арнаудов, д-р М. Стоянов и П. Динеков, макар и условно взето, поставят началото на научното българско тургеневедение преди 9. IX. 1944 г. Те не се отличават нито с широта, нито с обемност, нито пък претендират да бъдат напълно изчерпателни — изградени са върху отделен проблем — в повечето случаи свързан с българската тема в творчеството на Тургенев. Това е лесно обяснимо. Важното за нас е, че хубавите, сериозни и изследователски моменти в българското тургеневедение, колкото и малко да са, все пак представляват едно начало, начало на една плодотворна традиция, която се подхваща и доразвива след социалистическата революция в нашата страна.

²³ П. Динеков. Кой е българинът Инсаров в Тургеневия роман „В навечерието“. — Българска реч, 1936—1937, г. XI, дек., кн. 3, с. 96—100.

²⁴ М. Арнаудов. 6. Руски реалисти: Гогол и Тургенев. — Год. СУ, Истор.-фил. фак. 1919—1920, т. XV—XVI. С., 1921, с. 33—39.

Това, което е характерно за статиите, посветени на Тургенев и излезли в различните български списания в продължение на 100 години, е характерно и за предговорите към неговите художествени произведения. Те са не само неравностойни, но и твърде разнообразни като естетическа позиция и методологически подход. Достатъчно е да се запознаем само с част от тях, примерно с тези на Д. Мережковски, Л. Стоянов, Цв. Минков и В. Каратеодоров, за да се уверим в това.

Статиите на Мережковски на страниците на нашите списания в миналото са често явление. Нерядко те се появяват и като предговори в преводните съчинения на руските писатели. Няма да сгрешим, ако кажем, че те формират до известна степен у част от интелигенцията ни отношението към творчеството на Л. Толстой, Ф. Достоевски и И. С. Тургенев. Един от най-четените в миналото предговори към романа „В навечерието“²⁵ принадлежи не на друго, а на Мережковски. Той заслужава по-голямо внимание от наша страна, още повече, че е написан не само с присъщата на руския декадент ерудираност, но и реакционност. В него Мережковски се спира на въпроса, „остарял“ ли е Тургенев или не, но не за друго, а за да го противопостави на революцията. Според Мережковски Тургенев е „гений на мярката и следователно — гений на културата“ (с. 3), тъй като културата не е нищо друго освен „измерение, натрупване и спастрене на ценности“ (с. 3). Най-парадоксалното обаче е, че Л. Толстой и Достоевски са обявени за „разрушители“, а Тургенев поради прилаганата „мярка“ — за съзидател на културата. С други думи, борете се против революцията, защото тя не признава никаква „мярка“ и разрушава всичко по пътя си. И друга една несъстоятелна идея лансира Мережковски — тази за „човешката двойственост“: „Влюбеността — пише той — издава човешката двойственост — духа и материята. Бога и звяра. Отпървом нежен човешки шепот: любя! любя! — а после „зверски“ вик, вой, рев на родилката Кити, родилката-самка. Любовта е жестокост. Любобата е кърваво насилие. Да любиш значи да раждаш. Да любиш значи да убиваш. . . . Тургенев по-ясно от който и да било между мировите писатели ни показва, че заповедта за брака, за съвършеното съединение на двама в една плът, никой не е изпълнил“ (с. 4). Според Мережковски Тургенев „цял живот не бе вършил друго, освен да се мъчи над въпросите на пола“ (с. 5). Неслучайно неговите герои никога не раждат и не презъдават живота. Затова той го определя като творец на „влюбената девственост“. Но всичко това се прави пак преднамерено и с цел да се докаже на читателя, че „между човешките лица тургеневските жени и момичета са икони сред живите хора — „живи мощи“ (с. 2), т. е. религиозни образи. Затова според него „безбожникът“ Тургенев е по-християнин от „боготърсачите“ Толстой и Достоевски. Както се вижда, Мережковски осмисля Тургенев в един религиозно-мистичен и антиреволюционен план — нещо, което прави и с Толстой и Достоевски в книгата си „Л. Толстой и Достоевски“, 1902 г. Той го свежда до „религиозно отношение към всемирната култура“, до „Христос в света“, до „единствено спасение на загиваща Русия“. Както знаем, от подобни пророчества нищо не излезе — Русия не само не загина след революцията, но се възроди за нов живот и стана световен фактор в областта не само на политиката, но и на културата. Но някои интелигентски среди в миналото у нас, свързани с упадъчните литературни и естетически течения, лансираха статиите на Мережковски и неговите постановки.

В същност „заслугата“ за отпечатването на този предговор на Мережковски принадлежи на Людмил Стоянов, който превежда някои от романите на Тургенев.

²⁵ Вж. И. С. Тургенев. В навечерието. С., б. г. Изд. Ив. Г. Игнатов и синове. Превел Людмил Стоянов. С предговор „Тургенев“ от Д. С. Мережковски, с. 3—12.

нев. Впрочем той и в други случаи и по други поводи в миналото, в по-ранното си идейно-естетическо развитие, проявява предпочитание към публикациите на руския писател-декадент. Но тук аз искам да обърна внимание на друго: че към собствения си превод на „Бащи и деца“ Л. Стоянов е включил кратък свой предговор — „И. С. Тургенев в „Бащи и деца“, който идейно и методологически се отличава от „предговора“ на Мережковски. Към същия превод по-обстоятелствено е написал Цв. Минков.²⁶ В своя предговор Л. Стоянов използва постановките на Писарев, но за разлика от него счита, че „Базаров страда от непълноти като тип, отразяващ настроенията на 60-те години“. Но независимо от това оценката му е, че този роман е връх в творческото развитие на Тургенев — в него е отразен най-пълно конфликтът между поколенията, т. е. между „едно отживяло минало и едно настъпателно бъдеще“ (с. 4). От своя страна „Послеловът“ на Цв. Минков има за задача по-непосредствено да запознае некомпетентния читател с творчеството на Тургенев и най-вече ученическата аудитория. Отначало той се спира на образите, а след това на художествените средства. Както повечето публикации на Минков за руските писатели, и тази носи школки характер.

Подобен е „Предговорът“ на Цв. Минков и към „Ася“.²⁷ Той е написан с характерната за онова време краткост, стегнатост и има за задача да въведе читателя по най-късия път в проблематиката на произведението. За съжаление Минков не използва постановките на Чернишевски от статията му „Руският човек на rendez-vous“ и не свързва образа на г-н N с либералното дворянство и неговата обществена несъстоятелност. Авторът на статията се спира на композицията, на езика на Тургенев, който „излъчва изключителна красота“, на традициите на Пушкин и Лермонтов, които Тургенев е „усвоил“. Отбелязва „особения емоционален тон“ на руския писател и т. н.

На Цв. Минков принадлежи и друг един „Предговор“ — към отделното издание на „Песен на тържествуващата любов“.²⁸ Той също е предельно кратък. В него авторът обръща внимание на умението на Тургенев да „изобразява обществено-психологическите типове“. Като повечето от статиите му и този предговор завършва с няколко изречения за жанровата природа на въпросния разказ, който според него е един „психологически етюд“, за „великолепния“ му стил и т. н. Не може да се отрече, че независимо от всичко „предговорите“ и „последеловите“ на Цв. Минков към Тургеневите произведения са културно написани и не само запознават читателите с проблематиката им, но и разкриват тяхната лирическа атмосфера.

Към този род „предговори“ от миналото се отнася и предговорът на Васил Каратеодоров към „Първа любов“, озаглавен „Първа любов“ на Тургенев.²⁹ Макар и предельно кратък, авторът е успял да включи в него всичко по-съществено, което може да се каже за тази автобиографична повест на Тургенев — чистота и непосредственост на чувството, стегнатост на изложението, тънък психологизъм и т. н. Трябва да отбележим, че самият Каратеодоров е и преводач на повестта.

Без да се спирам на други подобни предговори, ще кажа, че те съдържат нещо общо, макар и да са много различни. Най-първо на тях им липсва една обща методология, но може би именно това е заставяло читателя да се замисли по-дълбоко върху творчеството на писателя, да не приема на доверие това, което

²⁶ Вж. И. С. Тургенев. Бащи и деца, С., 1941. Изд. Игнатов. Превел Людмил Стоянов. „Послелов“ от Цв. Минков.

²⁷ Вж. И. С. Тургенев. Ася, С., 1940. Изд. Игнатов. Превел Васил Каратеодоров. „Предговор“ от Цв. Минков, с. 3—6.

²⁸ Вж. И. С. Тургенев. Песен на тържествуващата любов. Преведе Васил Каратеодоров. „Предговор“ от Цветан Минков, С., Кни-во Игнатов, 1940.

²⁹ Вж. И. С. Тургенев. Първа любов, С., 1937. Превел Васил Каратеодоров. Предговор от Васил Каратеодоров — „Първа любов“ на Тургенев.

му се казва за него. От една страна, Мережковски със своя стремеж да свежда всичко до мистика и религия, макар и да умее интересно да гради концепцията, от друга — Людмил Стоянов, който споделя някои негови виждания, но обогатени от демократичните и революционните идеи на руската революционно-демократична критика в лицето на Чернишевски, Добролюбов и Писарев. По-различни от тях са Цв. Минков и В. Каратеодоров, но и двамата без претенции да бъдат „научни“, а само популярни и четивни. И при всички случаи до неузнаваемост кратки и лаконични за разлика от съвременните предговори. И трябва да признаем, че те не са изпълнявали по-лошо своето предназначение — даже може да се предполага, че са били по-четени, отколкото днешните дълги, научно-документирани очерци-предговори, в които особено през 50-те — 60-те години отсъствуваше и елементарната есеистичност и четивност.

* * *

У нас излизат и няколко книги от чужди и наши автори за И. С. Тургенев. Те не са случайни — напротив, бележат върховите моменти на интереса към неговото творчество. Както е известно, нашата културна общественост често е прибегвала към услугите на чуждестранната наука, особено на руската, когато се е отнасяло до представителите на световната класика.

Първата преводна книга за Тургенев в България принадлежи на Евгений Соловьев — „И. С. Тургенев. Неговият живот и литературна дейтелност. Биографически очерк“.³⁰ Тя излиза през 1896 г. и е най-старата книга, която ни запознава на български език с живота и творческата дейност на Тургенев. В увода авторът се спира на епохата, която формира великите руски поети и белетристи — крепостното право, което поражда у тях отвращение и гняв. След тази постановъчна глава Соловьев проследява биографията на Тургенев — неговия род, семейство, учение, живот зад граница и творчество. В същност това са най-пълните сведения, които българският читател получава за житието и битието на Тургенев. Всичко е предадено с рядка литературна грамотност. С подчертано умение и такт са свързани биографичните моменти от живота на писателя с неговото творчество — потърсена и изяснена с онази взаимозависимост, която е съществувала между тях. И това е може би най-ценното в книгата. Нека не забравяме, че тя излиза у нас в края на миналия век, когато подобни книги нашата наука не е притежавала. Не е без значение и това, че авторът ѝ свързва името на Тургенев с Белински и определя голямата роля и значение, които последният е имал за неговото формиране като творец. Правилно е отбелязана „новата“ насока на таланта на Тургенев след излизането на първия му разказ от „Записки на ловеца“ — „Хор и Калинич“. Твърде обстойно е проследено идейното и творческото развитие на писателя, отношението на читателската публика към отделните му творби и др.

Втората книга, която обръща погледа на българската интелигенция към Тургенев и която дава сведения за връзките му с духовния свят на Русия, е от самия него. Тя е озаглавена (навярно от редактора) „Литературните възпоминания на Ив. С. Тургенев“ и излиза през 1899 г. във В. Търново.³¹ В същност след книгата на Е. Соловьев, преведена няколко години преди това, „Литературните възпоминания на Ив. С. Тургенев“ са най-ценното като материал, като сведение за живота и творческото развитие на автора на „Рудин“. Още повече, че е дадена

³⁰ Вж. Е. Соловьев, И. С. Тургенев. Неговият живот и литературна дейтелност. Биографически очерк. С портрета на Тургенева. Превел Г. А. Миндов. 1896, Казанлък. Изд. на книж. на Г. А. Петков.

³¹ Литературните възпоминания на Ив. С. Тургенев. Превод от Ю. С. Маринополски. В. Търново, Изд. С. Званчев, Скоро-печатница на В. Х. Панайотов, 1899.

думата на самия писател сам да каже много неща за себе си и своето творчество. Тук той говори за „Една литературна вечеря у П. А. Плетнева — професор по руска словесност“, за впечатленията си от Пушкин и др. Посвещава цяла една глава от книгата си на Белински — „Въспоминания за Белински“, в която рисува обаятелния образ на човека, направил толкова много за руската литература. Нарича го „велик критик“, „идеалист в най-добрата смисъл на думата“ (с. 52). Не се страхува да изнесе факти от живота на Белински, които компрометират руското самодържавие и в същото време да признае голямото влияние, което той му е оказал. Много от впечатленията, които Тургенев изнася, имат изключително значение за разкриване образа на Белински. Те влизат трайно в литературната история. Същото би могло да се каже и за спомените на Тургенев за Гогол, които са обособени в отделна глава. В нея той споделя интересни лични впечатления и оценки за автора на „Мъртви души“. Те са и първите преведени у нас оценки за великия руски писател, създал школа в руската литература. Но с това не се приключват спомените на Тургенев — те засягат цяла плеяда от творци като Жуковски, Крилов, Лермонтов, художника Иванов и др., които са играли важна роля в духовния живот на Русия през първата половина на XIX в. и по-късно. Не по-малко интересна за българския читател е била и включената в книгата статия на Тургенев — „По повод на „Бащи и деца“, в която той изяснява своите идейни и естетически позиции в романа. Безспорно всички материали, отпечатани в книгата, са имали значение за оформяне на определено отношение както към Тургенев — и най-вече към него, така и към руската литература и нейните представители, за които той говори. Нека не забравяме, че тя излиза през 90-те години на миналия век, когато подобна мемоарна литература у нас почти не се среща.

От първите преводни книги, които имат отношение към личността и творчеството на Тургенев, минават повече от двадесет години, за да се появи едва през 1921 г. на български език един солиден очерк за него в „История на най-новата руска литература“ от П. Кохан.³² Тази история на руската литература изиграва на времето голяма роля за утвърждаване на плехановското отношение към руската класика и нейните проблеми. Независимо обаче от социологическите увлечения на автора и тя е написана сериозно и с добро познаване на материала. Тази „история“ на литературата е била широко известна и четена, нещо повече — изучавана от прогресивната ни интелигенция. Разбира се, много от постановките й днес са остарели и неприемливи. Най-неприемлива е тази за свързването на Тургенев с „каещото се дворянство“, а не с народа. За него Тургенев е „поет-дворянин“ и нищо повече. Кохан подобно на своя учител Плеханов излиза от произхода на писателя и прилага т. нар. „социален еквивалент“, за да убеди читателя, че Тургенев не надраства своята среда, своето съсловие. Истината обаче е друга — Тургенев е народен писател, който критикува дворянска, самодържавна и крепостническа Русия. Ако не беше така, той отдавна щеше да бъде забравен. Кохан греша, като определя „Записки на ловеца“ като „епопея на чифликчийският и селския свят“, защото те не са никаква епопея на крепостническа Русия, а ако са епопея — то те са епопея на руския творчески и национален гений. Никой от съвременните литературоведи-марксиста не би се съгласил с Кохановото мнение, че Тургенев е „певец на чифликчийската култура“ (с. 236). Затова пък всеки би приел неговите постановки за женските образи в романите на Тургенев като „последни издънки на стария свят и първите лястовички-предвестници — на светлото бъдеще“ (с. 236). Както вече казахме, това е един от най-четените от прогресивната ни интелигенция през 20-те и 30-те години очерци за Тургенев. Неслучайно Г. Бакалов буквално повтаря неговите постановки в цитираната вече статия за Тургенев. Едва след

³² Вж. Петър Кохан. История на най-новата руска литература. Очерки, Т. II, С., 1921.

социалистическата революция у нас авторът на „В навечерието“ беше достойно оценен от марксистическата ни наука.

По същото време у нас излиза, но не на български, а на руски език, книгата на Юрий Николски „Тургенев и Достоевский (История одной вражды)“.³³ Авторът ѝ, както се вижда, е русин — белогвардейски емигрант, пристигнал у нас през 1921 г. с армията на генерал Врангел. Целта ѝ е да се дискредитира революцията чрез съпоставката на двама от големите представители на руската литература — Тургенев и Достоевски. Но поради това, че е написана от белогвардеец и отпечатана на руски език, тя не оставя следи в нашето тургеневедение, макар да е издадена в България.

Друго е положението с излязлата през 40-те години у нас книга на Андре Мороа — „Тургенев“,³⁴ в превод на Д. Б. Митов. Тя не е в истинския смисъл научно изследване, а по-скоро романизирана биография на Тургенев, написана от талантлив творец с богата палитра, на когото принадлежат редица подобни книги. Достатъчно е да споменем тази за Балзак, за да се уверим в безспорния му талант на майстор на биографичния романизиран очерк. В нея Мороа изгражда един интересен творчески портрет на руския писател, който в литературната есеистика може да се приеме едва ли не за най-сполучлив. Много от оценките на Мороа за романите и героите на Тургенев се отличават със своята субективна непогрешимост и може би точно затова казаното за романа „В навечерието“ и за образа на Инсаров звучи някак неубедително. Според него този роман е „неуспех“ за Тургенев, а главният му герой е „изкуствен образ“. По такъв начин Мороа допринася за подценяването на българската тема в творчеството на Тургенев. И въпреки това не може да не признаем, че неговата книга за Тургенев, преведена още преди 9. IX. 1944 г., се ползува с изключителна популярност сред масовия български читател.

Както се вижда, преди социалистическата революция у нас излизат предимно книги и очерци от чужди автори. Няма да бъдем обаче изчерпателни — не, но справедливо, ако не споменем и за книгата на българския автор Г. Попиванов — „Любовта в романите на Тургенев“, издадена в Шумен през 1919 г. Авторът на тази малка книжка е учител в Шуменската мъжка гимназия „Васил Друмев“. Темата, която разработва, е значима и дава възможност да се навлезе в света на Тургеневото творчество. Макар че Попиванов се плъзва по преразказване на съдържанието на разглежданите творби, все пак успява да разкрие голямото значение на любовта в живота на Тургеневите герои.

Подобно на статиите и предговорите и книгите за Тургенев, които излизат у нас преди 9. IX. 1944 г., правят впечатление с разнообразния си подход и с твърде противоречивите си постановки и оценки. Те отразяват различните естетически вкусове и предпочитания, които са битували в миналото сред нашата интелигенция. Друго е положението след 9. IX. 1944 г., но то не влиза в темата на настоящото изследване.

* * *

Разбира се, прегледът на литературата за Тургенев не е пълен, пък и не е възможно да бъде такъв в една статия. За нас е по-важно да се очертае отношението към Тургенев и интересът към него от страна на нашата интелигенция и изобщо на българския читател. Не друг, а именно този интерес е определял превеждането и издаването на едно или друго художествено произведение на писателя. Как иначе ще си обясним, че най-превежданият и четен роман на Тургенев у нас е

³³ Ю. Никольский. Тургенев и Достоевский (История одной вражды). С., 1921, Российско-болгарское книгоиздательство.

³⁴ Вж. А. Мороа. Тургенев. С., 1942.

„В навечерието“, а не „Рудин“ или „Бащи и деца“?! Не бива да се смята, че културната ни политика в миналото е била дело само на буржоазната върхушка и че тя не се е съобразявала с духовните интереси на широките слоеве от нашия народ и неговата интелигенция. Не е случайно това, че отношението към творчеството на Тургенев не се е влияло от конюнктурни политически ситуации и моменти и се е запазило трайно и неизменно в течение на цял един век. Българският народ никога не е забравял и няма да забрави неопределения принос, който има Тургенев в нашата националноосвободителна борба. Той ще му бъде винаги признателен. Как да си обясним тогава обстоятелството, че в сравнение например с един Толстой Тургенев е бил обект на много по-малко публикации, изказвания и т. н. от страна както на буржоазната, така и на марксистическата ни наука? Марксистическата ни критика в лицето на Д. Благоев, В. Благоева, Г. Бакалов и др., която е проявявала изключителна активност в оценка на художественото и публицистичното наследство на Толстой, не проявява подобна активност към това на Тургенев. Вярно е, че Вела Благоева го превежда и оставя спомени за него, вярно е, че Д. Благоев го разграничава от консервативните руски среди, както е вярно, че Г. Бакалов го обличава с тях, но с това свършва и интересът към него. Това е лесно обяснимо — Толстой е идеен мислител и неговото значение се простира по-нашироко от това на Тургенев. То излиза извън художествената сфера и засяга идейното съзнание на народните маси. Затова и всяка годишнина на Толстой е предизвиквала спорове.

Ако за Толстой са написани редица статии от нашите най-видни творци, като Ив. Вазов, Ал. Константинов, П. Ю. Тодоров, д-р Кр. Кръстев, А. Страшимиров, К. Константинов, а в по-ново време — от Д. Талев, Д. Димов, Г. Караславов и др., за Тургенев това не би могло да се каже. Интересът на писателите към него е значително по-малък. Макар и винаги четен и обичан (това може да се каже за Ив. Вазов, К. Величков, А. Страшимиров, Елин Пелин, Йордан Йовков и др.) от тях, те не дават израз на някакво възхищение, изключение прави може би само Пенчо Славейков. Малко, да не казваме никак, са тези наши белетристи, които се обявяват за негови ученици — докато писатели като П. Ю. Тодоров, Д. Талев, Г. Караславов, Ем. Станев и др. винаги са подчертавали, че са се учили на художествено майсторство от Л. Толстой. Навярно затова и творческото влияние на автора на „Война и мир“ върху българската литература е било обект на толкова много изследвания — като се почне от началото на настоящия век и се стигне до наши дни (П. Ю. Тодоров, д-р Кр. Кръстев, Г. Константинов, Ст. Каролев и др.), а за Тургенев няма такива. Това не означава, че Тургенев не е оказал никакво влияние върху нашия духовен живот. Неговото влияние обаче е по-неуловимо — то засяга, както казахме в началото, естетическия вкус на широката читателска аудитория и на поколенията българска интелигенция — затова пък е по-трайно и непреходно.